

Rózsa Maria: Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920. Bibliographie 2. Teil: Zeitungen. Sonderdruck aus Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstitutes für Kultur und Geschichte der Deutschen im Östlichen Europa. Bd. 11. R. Oldenbourg Verlag, München, 2003. 59–141.

A német–magyar kulturális, politikai, sajtótörténeti kapcsolatok a magyar(országi) sajtótörténeti kutatások megindulása óta foglalkoztatták a kutatókat, és részben még annak hangsúlyozására is sor került, hogy a magyarországi németiség tájékozódása, érdeklődése, mentalitása az emlékiratokon és más szépirodalmi alkotásokon kívül elsősorban sajtójából, azaz mindennapi olvasmányából ismerhető meg. Ez a megismerés több szempontból látszik igen fontosnak. Elsősorban talán azért, mert az újabb komparatiztikai vizsgálódásokban a regionalitás és annak tudatosulása egyre nagyobb szerepet tölt be, és egy kulturális germanisztika egyre sűrűbben emlékezik meg (a német kultúra általános tételezésével szemben) német nyelvű irodalmakról. Ezt nagy mértékben segítette elő a prágai német nyelvű irodalom „világhírének” tudomásul vétele, és ehhez kapcsolódóan olyan sajtótermékek jelentőségének fölmérése, mint a *Prager Tagblatt* vagy a *Prager Presse*. Utóbb a Márai-kutatás sem mellőzhette sem a *Prágai Magyar Hírlap*, sem a prágai német nyelvű sajtó számbavételét. Másodsorban annak művelődés- és sajtótörténeti értékelése és értelmezése vált fontossá, hogy milyen mértékben több központú a német művelődés. Ez természetesen nem jelenti a berlini, a bécsi vagy akár a zürichi „központ” jelentőségének, nem egyszer nyelvi-kulturális példaadása kisugárzásának kisebbitését, pusztán annyit, hogy a regionalitás elvének előtérbe juttatásával párhuzamosan hangsúlyozódik az akár rendhagyónak tekinthető, a németétől eltérő nyelvi-irodalmi kontextussal folytatott dialógus miatt eltérő német nyelviség meghatározóinak föltárulása. Ennél fogva olyan kisebb térben kibontakozó, a helyi körülményektől átszíneződő német nyelvi kultúrák elemző bemutatása válik/válhat fontossá, amely nemcsak közvetítő funkciójában sorolódik

be a német (nyelvű) művelődéstörténetbe, bár e téren fontosnak ígérkezhet hozzájárulása, hanem „önmagában” is, mint egy kisebb egység interkulturális sajátosságokat fölmutatni képes megnyilatkozása. Kiváltképpen abban a folyamatban érdemes szemügyre vennünk – most már konkrétan, a tárgyra térve – a magyarországi német nyelvű sajtót, amelyből kiindulva részint a sajtó kétnyelvűségére, részint arra a szerepre nyílhat rálátás, amelyet a két nyelvi kultúrában felnőtt vagy az egyik nyelvi kultúrától a másik felé tartó olvasóközönség betölt egy – megismétlem – interkulturális dialógusban. A szépirodalomban a 19. században még gyakori kétnyelvűség (a szlovéneknél ez a 20. század elején sem teljesen ritka, gondoljunk a szlovén irodalmi kánon egyik legjelentősebb írószemélyiségének, Ivan Cankarnak német nyelvű újságcikkeire, részvételére Bécs német nyelvű sajtójában!) a 20. századra visszaszorulni látszik, és jóllehet a magyarországi német irodalom aligha versenyképes a csehországgal, a magyarországi német sajtó, kiváltképpen az 1945-ig megjelentetett *Pester Lloyd* nélkül nemigen kaphatunk teljes képet a német nyelvű napisajtóról. Itt nem részletezhetem, hogy 1933, még inkább 1938 után előbb a csehországi, majd a *Pester Lloyd* révén a magyarországi német sajtó milyen jelentőségre tett szert a német nyelvű művelődésben, miként lehetett fóruma mindazoknak a szerzőknek, akik akkoriban sem Németországban, sem Ausztriában nem publikálhattak. Ugyanez a *Pester Lloyd* a 20. század elején viszont amellet, hogy a színvonalasan szerkesztett lap széleskörű információival valamennyi németül olvasó igényeit kielégíthette, nemcsak Magyarországon, tudunk arról, hogy Miroslav Krleža is többször reagált, általában vitatkozva, a cikkekre, első kézből számolt be a lap az olvasóknak arról, hogy mi történt Berlin, Bécs kulturális életében. És megfordítva: a magyar művelődés jelenségeinek német nyelvű tolmácsolására is vállalkozott. A *Neues Pester Journal* például Krúdy-íráások fordításait közölte. Az majd egy további (mikrofilológiai, elkerülhetetlen) kutatás tárgya lehet, hogy ez a közvetítés milyen hatásfokú volt, átvette-e a közleményeket a magyar, illetőleg a bécsi vagy a berlini sajtó.

Annyit azért megjegyeznék, hogy a 19–20. század fordulóján a magyar értelmiség olvasott németül, és bár érezhető volt a tendencia bizonyos körökben, hogy az egyoldalúnak minősített német tájékozódást a franciával cseréljék föl, a magyarországi német sajtó olvasása révén az információszerezés irányában azért az állandóság figyelhető meg (ami persze nem zárja ki, hogy a szépirodalomban váltás kezdődött meg). Még azt tenném ehhez hozzá, hogy a magyar kultúra „eredményeinek” a szélesebb európai nyilvánossághoz közvetítésében az ebben érdekeltek továbbra is erősen használták a német nyelvet és a német nyelvű sajtót, hiszen ott jóval nagyobb volt a fogadókészség; tegyük hozzá: ott inkább megértés találtatott, mint a franciában vagy angolban. Jókai francia és angol sikere erősen viszonylagos, míg bécsi és berlini népszerű sorozatok, népszerű lapok még a 20. század elején is bőségesen adták közre az író műveit.

Csak röviden tudok itt nyilatkozni arról, milyen figyelemre méltó, miszerint nem csupán a nagyobb városok „polgársága”, intelligenciája, illetőleg szakmunkás-rétege tudott németül, igényelte a német nyelvű, a helyi eseményeket a középpontba állító tájékoztatást, hanem a kisebbeké is, amelyek társasági élete mintegy leképezte a nagyvilágnak számító nagyobb és külföldi városokét, de amelyek napi történései a „helyi szín” megörökítésével alkottak olyan eseményeket, amelyekkel meg lehetett tölteni a lapot, és amelyek valójában indokolták a megjelenést (hiszen a nagyvilág eseményeiről gyorsabban és részletesebben számoltak be a fővárosokban szerkesztett, a helyi kaszinóban, kávéházakban elolvasható újságok). Ezzel szemben már arra is utaltam, hogy az úgynevezett „kávéházi kultúra” egyik lényegesnek tűnő eleme a kávéházak ama jellegzetessége, miszerint a betévedő fogyasztó elolvashatta kedvenc „világ”- és helyi lapjait.

Rózsa Mária bibliográfiája 381+1 tételben adja közre a magyarországi német nyelvű sajtó 1850–1920 közé eső periódusának jegyzékét, Magyarországra Erdélyt és Horvátországot beleértve, tíz tételben kapjuk a könyvmatosokét, továbbá 76 tételben az előzményül szolgáló, 2001-es bibliográfiához, amely folyóiratok jegy-

zékét adta, kiegészítéseket. A 2001-es közlés óta a bibliográfia alapelvei nem változtak, Rózsa Mária az OSzK anyagára épít, illetőleg a korábban már feltüntetett szakirodalomra, nem volt módja Erdélyben, Horvátországból és Szlovákiában ellenőrizni adatait. Ennek következtében sűrűn olvasható az egyes tételeknél a „nicht vorhanden” (nem található) vagy csak töredékesen található jelölés. Persze, kétséges, hogy levelezéssel megoldható lett volna-e, hogy a városi, állami könyvtárak hirdaptárának munkatársai bevonódnának a kutatásba. Szinte hihetetlen, hogy a jelzett időszakban Zágrábban kevesebb német nyelvű napilag jelenjen meg, mint Aradon (a bibliográfiában az *Agramer Zeitung* 1897-es és az *Agramer Wochenblatt* 1873–1875-ös megjelenésű lapjai található, az utóbbi „nicht vorhanden”). Aligha kétséges, hogy a bibliográfia nem közvetlen a mai Magyarországot illető lapjairól így nem kaphatunk képet, és a bibliográfia elsődleges haszna az, hogy megtudjuk, az OSzK-ba látogató olvasó a jegyzékből mely lapokat találja meg, és melyekért kell esetleg Eszékre, Zágrábra vagy netán Gyulafehérvárra elutaznia. Persze, olykor a mai Magyarország területén kiadott újságok sem lelhetők föl az OSzK-ban, így például a *Mosonmegye-Mosoner Komitat* című mosonmagyaróvári lap sincs meg, az 1901-re datált budapesti *Früh-Journal* sem, de nincs adatunk többek között az 1880. június 18. és július 18. között megjelentetett budapesti *Ungarische Wochenpost*ról, az 1898-as budapesti hetilapról, az *Ofener Zeitung*ról. A soproni illetőségű lapok irodalmi hivatkozásában a Horváth (és a tételszám) jelölésre bukkanunk, innen fontos információk nyerhetők ki, például az: „Im Soproner Archiv vollständig vorhanden, in der SzN einige Nummern”, csupán az a probléma, hogy a Horváth rövidítés feloldását nem tartalmazza a 61–62. lapon közölt Literaturhinweise. Ezzel függ össze az a kérdés, vajon nem lehetett volna-e a magyarországi lapok esetében megyei, városi könyvtárakkal fölvenni a kapcsolatot a hiányzó lapszámok, információk ügyében.

Mindenképpen igen hasznos munkát végzett Rózsa Mária, jegyzékével biztosabb alapokat teremtett a jövőbeli kutatások számára. A hely-

történeti kutatás mellett az irodalom- és regionális történet gyümölcsözetheti a kötet eredményeit. Kiváltképpen a lapok Belletristik rovatainak feldolgozása járhat meglepetéssel. Még a helyi szerzők próbálkozásainak feltárása sem teljesen érdektelen, az meg különösen tanulságos lehet, mit fordítottak a helyi lapok a magyar irodalomból, miféle irodalmi/művészeti tárgyú cikkeket írtak, netán a „világirodalom”-ból mi szivároghatott be a helyi lapokba. A sajtótörténet tematikus művelése művelődéstörténeti eredményekkel kecsegtethet. Ennek a bibliográfiának érdemévé válhat, hogy az efféle vizsgálódásokat ösztönzi.

FRIED ISTVÁN

Tinti, Paolo: La libreria dei gesuiti di Modena. Il fondo antico dal Collegio di S. Bartolomeo al Liceo Muratori. Premessa di Maria Gioia TAVONI. Modena, 2001, Patron editore. XVI, 350 l. /Collana di Archivistica, Bibliografia e Biblioteconomia, nr. 3/

Valamennyi európai országban a régi könyvállományok rendszeres feltérképezésének munkái újabb, fellendülő szakaszba érkeztek. A számítógépek nyújtotta lehetőség nagyobb közös katalógusok építésében nem egyszerűen azt jelenti, hogy a katalógus számítógépen elérhető, hanem azt is, hogy retrospektív nemzeti bibliográfiák összeállítói újabb jelentős forrásanyaggal gazdagodtak. Ugyanakkor a művelődéstörténet kutatói eddig elképzelhetetlen segítséget kaptak abba, hogy a szétszóródott egykori (középkori, vagy kora újkori) gyűjteményeket legalább katalógus szinten újra egyesítsék. Ehhez az is kell persze, hogy az egyes kisebb könyvtárak is úgy tárják fel anyagaikat, hogy az egyes könyvek leírása alkalmazkodjon a nemzetközi normákhoz, alapvetően az ISBD(A) szabvány javaslat megfogalmazta követelményekhez. Maria Gioia Tavoni előszavában e nézőpontból üdvözlí Paolo Tinti munkáját.

A jezsuiták 1552-ben telepedtek le Modenában, előbb a Sant'Augustino, majd a parochia

della Pomposa épületében rendezkedtek be. A Collegio di S. Bartolomeo könyvtárát először 1631-ben említik a források, mint amelyet a szentély fölött az első emeleten helyeztek el. Paolo Tinti levéltári (végrendelet, ingóság összeírások) források alapján, és a ma is meglévő könyvek tulajdonosi bejegyzéseire támaszkodva elemzi a könyvtár gyarapodásának a történetét. Az adományozók nem csupán a tanárok, elhunyt szerzetesek voltak, hanem a város polgárai is többször választották kedvezményezettül a kollégiumot. Így módon a könyvtár története egy fejezet Modena társadalomtörténetében is.

A gyűjtemény a 17. század végére az Este hercegek területének egyik legnagyobb jezsuita könyvtárává nőtte ki magát. A közelben Reggionban, Novellában, Carpiban és Mirandolában voltak még jezsuita gyűjtemények. Tinti összehasonlította az állomány tartalmi összetételét egyéb jelentősebb jezsuita könyvtárakéval is.

A jezsuita rend 1773. évi feloszlata után a könyvtáros Girolamo Tiraboschi katalogizálta a könyveket, amelyek a San Paolo konventbe kerültek. Innen egy részük az egyetem könyvtárába. Az 1862/63-as tanévben a könyveknek a most katalogizált része került vissza a San Bartolomeo kollégiumba, amely ma „Liceo classico L. A. Muratori”.

Tinti részletesen elemzi Tiraboschi katalogizáló módszerét. Megállapítja, hogy nem követte a jezsuiták által általában használt Claude Clement-féle (Lyon, 1624) tartalmi felosztást (24 osztály), hanem a Jean Garnier *Systema Bibliothecae* című munkájában (számos kiadást megélt) kidolgozott rendszerre támaszkodott.

A jelenlegi állomány 939 bibliográfiai egység (közel 2000 kötet), amelynek részletes leírása követi az alapos tanulmányt. A mutatók a nemzetközi elvárásoknak megfelelően személynév, nyomda- és nyomdászmutató, illetve a tulajdonosi bejegyzések indexe. A kiadási helyeket végig nézve feltűnő, hogy a gyarapítás mennyire nem terjedt ki az Alpokon túli területekre. Még a bécsi és a grázi kiadványok is csak elvétve fordulnak elő, de teljességgel hiányoznak a német katolikus nyomdák termékei (München, Ingol-